

Marx, Karel (1818-1883),
napsal Eugen von Böhm-Bawerk,
přeložil Finist

Marx vychází z tvrzení, že směnná hodnota[1] veškerého zboží se zcela řídí podle množství práce, které bylo na jeho výrobu zapotřebí. Tomuto tvrzení přikládá daleko větší váhu než Rodbertus. Zatímco Rodbertus se o tom zmiňuje pouze náhodně v průběhu své argumentace a často pouze ve formě hypotetického předpokladu, aniž by plýtl slovy na jeho dokazování, Marx to činí svým základním principem a vrhá se do jeho objasňování. Abych byl čestný k jeho podivnému dialektickému stylu, zreprodukuji zde základní části teorie jeho vlastními slovy:

*„Užitečnost věci jí dává užitnou hodnotu. Ale tato užitečnost se nevznáší ve vzduchu. Je podmíněna vlastnostmi zbožího tělesa, bez něhož neexistuje. Zbožní těleso samo, jako např. železo, pšenice, diamant atd., je proto užitná hodnota čili statek... Užitné hodnoty tvoří hmotný obsah bohatství, ať je jeho společenská forma jakákoliv. V té formě společnosti, kterou máme zkoumat, jsou zároveň hmotnými nositeli směnné hodnoty. Směnná hodnota se jeví především jako kvantitativní poměr, jako proporce, v níž se užitné hodnoty jednoho druhu směňují za užitné hodnoty jiného druhu, jako poměr, který se neustále mění podle doby a místa. Proto se zdá, že směnná hodnota je čímsi nahodilým a relativním, že vnitřní, zboží samému imanentní směnná hodnota vypadá jako *contradictio in adjecto*. Podívejme se na věc blíže.“*

„Nějaké zboží, např. jeden kvarter pšenice, se směňuje za x leštidla na boty nebo y hedvábí nebo za z zlata atd., zkrátka za jiná zboží v nejrůznějších proporcích. Pšenice má rozmanité směnné hodnoty, nemá tedy jedinou směnnou hodnotu. Protože však x leštidla na boty, právě jako y hedvábí a jako z zlata atd. má směnnou hodnotu kvarteru pšenice, musí být x leštidla na boty, y hedvábí, z zlata směnné hodnoty, které se dají navzájem za sebe dosadit čili, které jsou si rovny. Z toho tedy vyplývá: předně, že různé směnné hodnoty téhož zboží vyjadřují něco stejného, a za druhé, že směnná hodnota může být vůbec jen způsobem vyjádření, jen „jevovou formou“ obsahu, který je od ní odlišitelný. Vezměme dále dvě zboží, např. pšenici a železo. Ať se směňují v jakémkoliv poměru, lze tento poměr vždy vyjádřit rovnicí, v níž se dané množství pšenice rovná nějakému množství železa, např. 1 kvarter pšenice = a metrických centů železa. Co nám říká tato rovnice? Že ve dvou různých věcech, v 1 kvarteru pšenice a rovněž v a metrických centech železa, existuje něco společného, co má stejnou velikost. Obě věci se tedy rovnají něčemu třetímu, co samo o sobě není tou ani onou věcí. Každá z nich, pokud je směnnou hodnotou, musí tedy být převeditelná na toto třetí... Tímto společným nemohou být geometrické, fyzikální, chemické nebo nějaké jiné přírodní vlastnosti zboží. Tělesné vlastnosti zboží přicházejí v úvahu vůbec jen potud, pokud činí zboží užitečným, tj. pokud z něj dělají užitné hodnoty. Naproti tomu je zřejmé, že pro směnný poměr jednotlivých zboží je charakteristické právě to, že se abstrahuje od jejich užitných hodnot. Uvnitř směnného poměru zboží znamená jedna užitná hodnota právě tolik jako každá jiná, jen když je dána v patřičné proporci. Čili jak praví starý Barbon: „Jeden druh zboží je stejně dobrý jako druhý, je-li jejich směnná hodnota stejně velká. Mezi věcmi stejně směnné hodnoty není rozdíl čili odlišnost.“ Jako užitné hodnoty mají jednotlivá zboží různou kvalitu, jako směnné hodnoty mohou mít jen různou kvantitu, neobsahují tedy ani atom užitné hodnoty.“

„Abstrahujeme-li od užitné hodnoty zbožího těles, zbude jim již jen jediná společná vlastnost, totiž, že jsou produkty práce. Ale také produkt práce se nám najednou úplně změnil. Abstrahujeme-li od jeho užitné hodnoty, abstrahujeme tím také od součástí a forem tělesa, které jej činí užitnou hodnotou. Není to už stůl nebo dům nebo příze nebo nějaká jiná užitečná věc. Všechny jeho smysly vnímatelné vlastnosti zmizely. Není to už produkt práce truhlářské nebo zednické nebo přadlářské nebo nějaké jiné produktivní práce. S užitečným charakterem produktů práce mizí užitečný charakter prací, které jsou v nich ztělesněny, mizí

tedy i různé konkrétní formy těchto prací; už se od sebe neliší, už jsou všechny převedeny na stejnou lidskou práci, na abstraktně lidskou práci.“

„Zkoumejme nyní to, co nám zbylo z produktů práce. Nezbylo z nich nic než u všech stejná přízračná předmětnost, pouhá sedlina homogenní lidské práce, tj. vynaložené lidské pracovní síly bez ohledu na formu, jakou byla vynaložena. Všechny tyto věci vyjadřují už jen to, že při jejich výrobě byla vynaložena lidská práce, že lidská práce je v nich nahromaděna; jako krystalky této společenské substance, která je jim všem společná, to jsou hodnoty - hodnoty zboží. ... Užitečná hodnota čili statek má tedy hodnotu jen proto, že je v ní zpředmětněna čili materializována abstraktní lidská práce.“

Jelikož je práce zdrojem veškeré hodnoty, pokračuje Marx, tak je velikost hodnoty veškerého zboží mírou množství práce do něj vtělené, nebo-li pracovního času. Nikoliv však konkrétního pracovního času, který každý jednotlivec vyrábějící zboží může shledat nezbytným, ale „společensky nezbytného pracovního času“. Tento termín Marx vysvětluje jako „pracovní doba, která je zapotřebí ke zhotovení nějaké užité hodnoty za daných společensky normálních pracovních podmínek a při společensky průměrném stupni dovednosti a intenzity práce“. Je to pouze množství společensky nutné práce nebo pracovní doba společensky nutná pro vytvoření užité hodnoty, co určuje velikost její směnné hodnoty. „Každé jednotlivé zboží má v tomto případě význam jen jako průměrný exemplář svého druhu. Zboží, v nichž jsou obsažena stejně velká množství práce čili, která se dají zhotovit za stejnou pracovní dobu, mají stejně velkou hodnotu. Hodnota jednoho zboží se má k hodnotě každého jiného zboží jako se má pracovní doba nutná k výrobě jednoho zboží k pracovní době nutné k výrobě druhého zboží. Jako hodnoty jsou všechna zboží pouze určitá množství ztuhlé pracovní doby.“[2]

Později se budu snažit určit teoretickou hodnotu těchto fundamentálních principů předložených Marxem. Zatím se budu věnovat jeho teorii úroku.

Marx nachází problém úroku v následujícím fenoménu. Obvyklý oběh komodit prováděný skrze prostředek směny, tedy peníze, probíhá následujícím způsobem: jeden člověk prodá zboží, za které obdrží peníze s úmyslem koupit si za tyto peníze jiné zboží, které potřebuje pro svůj vlastní účel. Tento průběh oběhu by se dal vyjádřit následujícím vzorcem Zboží - Peníze - Zboží. Počátečním a konečným bodem tohoto oběhu je zboží, ačkoliv to je zboží dvou různých druhů.

„Vedle této formy (směny) nalézáme však druhou, specificky od ní odlišnou formu Peníze - Zboží - Peníze, přeměnu peněz ve zboží a zpětnou přeměnu zboží na peníze, koupi za účelem prodeje. Peníze, které při svém pohybu opisují tento cyklus, se přeměňují v kapitál, stávají se kapitálem a již svým určením jsou kapitálem... V prostém oběhu zboží mají oba krajní body tutéž ekonomickou formu. Oba jsou zboží. Jsou to při tom zboží stejné hodnoty. Ale jsou to kvalitativně odlišné užité hodnoty jako např. obilí a šaty. Obsahem pohybu je tu směna výrobků, výměna různých látek, v nichž je vtělena společenská práce. Jinak je tomu v oběhu $P - Z - P$. Na první pohled se zdá bezobsažný, protože je tautologický. Oba krajní body mají tutéž ekonomickou formu. Oba jsou peníze, tedy nejsou to kvalitativně rozdílné užité hodnoty, neboť peníze jsou právě přeměněnou podobou zboží, v níž se stírají všechny zvláštní užité hodnoty těchto zboží. Směnit nejprve $\text{£} 100$ za bavlnu a pak znovu tutéž bavlnu za $\text{£} 100$, tj. oklikou směnit peníze za peníze, totéž za totéž, tato operace se zdá stejně bezúčelná jako je nesmyslná. Jedna peněžní částka se může lišit od jiné peněžní částky jen svou velikostí. Proces $P - Z - P$ nevděčí za svůj obsah kvalitativnímu rozdílu mezi svými krajními body, protože oba jsou peníze, nýbrž jen kvantitativnímu rozdílu mezi nimi. Na konci tohoto procesu se z oběhu odebírá více peněz, než bylo do něho původně vrženo. Bavlna koupená za $\text{£} 100$ je znovu prodána za $\text{£} 100 + \text{£} 10$, čili $\text{£} 110$. Úplná forma tohoto procesu je tudíž $P - Z - P'$, kde $P' = P + \Delta P$, tj. rovná se původně vynaložené peněžní částce plus určitý přírůstek. Tento přírůstek čili přebytek nad původní hodnotou nazývám

nadhodnotou (*surplus value*, *Mehrerwerth*). Původně vydaná hodnota se tedy v oběhu nejen zachovává, nýbrž mění také svou velikost, přibírá nadhodnotu čili zhodnocuje se. A právě tento pohyb ji mění v kapitál.“ (str. 156 a 159 českého vydání 1978)

„Koupit, aby se prodalo, čili přesněji koupit, aby se prodalo dráž, $P - Z - P'$, představuje sice na první pohled formu vlastní jen jednomu druhu kapitálu - kupeckému kapitálu. Ale také průmyslový kapitál jsou peníze, které se přeměňují ve zboží a pak se prodejem zboží přeměňují zpětně ve více peněz. Akty, které se odehrávají mimo sféru oběhu v době mezi koupí a prodejem, nemění nic na této formě pohybu. Konečně v kapitálu nesoucím úroky se zračí oběh $P - Z - P'$ zkráceně, ve svém výsledku, bez zprostředkujícího článku, takřka v lapidárním stylu jako $P - P'$, jako peníze, které se rovnají více penězům, jako hodnota, která je víc, než je sama.“ (str. 163)

Odkud tedy pochází nadhodnota?

Marx tento problém řeší dialekticky. Nejprve prohlásí, že nadhodnota nemůže mít původ v tom, že by kapitalista, jako kupující, nakupoval pravidelně komodity pod jejich hodnotou, ani v tom, že by je jako prodávající dokázal pravidelně prodat nad jejich hodnotou. Nadhodnota nemůže tudíž pocházet z tohoto koloběhu. Ale nemůže mít svůj původ ani mimo tento koloběh. Jelikož:

„Mimo oběh je majitel zboží ve vztahu už jen k vlastnímu zboží. Co se týče hodnoty, omezuje se tento vztah na to, že zboží patřící nějaké osobě obsahuje určité množství její vlastní práce, které se měří podle určitých společenských zákonů. Toto množství práce se vyjadřuje ve velikosti hodnoty jeho zboží, a protože velikost hodnoty se vyjadřuje v penězích, je množství hodnoty vyjádřeno cenou např. 10. Ale jeho práce se nevyjadřuje v hodnotě zboží plus přebytek nad jeho vlastní hodnotou, nevyjadřuje se v ceně 10, která je zároveň cenou 11, nevyjadřuje se v hodnotě, která je víc než je sama! Majitel zboží může svou práci vytvořit hodnoty, ale ne zhodnocující se hodnoty. Může hodnotu zboží zvýšit tím, že k hodnotě, která tu už je, přidá novou práci novou hodnotu, např. když udělá z kůže boty. Táž látka má nyní více hodnoty, protože obsahuje větší množství práce. Bota tedy má větší hodnotu než kůže, ale hodnota kůže zůstala stejná, jaká byla. Nezhodnotila se, nepřibrala při zhotovení boty nadhodnotu.“ (str. 172)

A nyní problém staví takto:

„Náš majitel peněz, který je dosud jen housenkou kapitalisty, musí zboží koupit za jejich hodnoty, prodat je za jejich hodnoty, a přesto nakonec získat z tohoto procesu více hodnoty, než do něj vložil. Jeho vývoj v motýla, v pravého kapitalistu, se musí uskutečnit ve sféře oběhu a zároveň mimo ni. To jsou podmínky problému. *Hic Rhodus, hic salta!*“ (str. 173)

Řešení Marx nachází v tom, že existuje jedno zboží, jehož užitná hodnota obsahuje tu zvláštní kvalitu, že je zdrojem směnné hodnoty. Tímto zbožím je schopnost pracovat čili pracovní síla. Ta je nabízena na trhu jsou-li splněny dvě podmínky: 1. že je dělník osobně svobodný, jelikož jinak by na prodej nebyla jeho pracovní síla, ale celá jeho osoba jako otrok. 2. že dělník je zbavený „všech prostředků nezbytných k tomu, aby svou pracovní sílu mohl realizovat sám“, protože jinak by dal přednost tomu pracovat sám na sebe a nabízet své produkty místo své pracovní síly. Díky obchodu s tímto zbožím obdrží kapitalista svou nadhodnotu a to následujícím způsobem.

Hodnota pracovní síly je jako u všeho ostatního zboží dána pracovní dobou nezbytnou k její reprodukci; tedy v tomto případě pracovní dobou nezbytnou k vyprodukování tolika životních prostředků, kolik je nezbytné k udržení dělníka v práce schopném stavu. Řekněme například, že k vyprodukování nezbytných životních prostředků na jeden den je potřeba společenské práce o délce šesti hodin a

předpokládejme, že tento pracovní čas se vtělí do tří šilinků. Pak lze koupit pracovní sílu na jeden den za tři šilinky. Pokud kapitalista podnikl tento nákup, užitná hodnota pracovní síly patří jemu a uskuteční ji tím, že dělníka zaměstná. Pokud by však dělník pracoval jenom tolik hodin, kolik je zahrnuto v pracovní síle samé a kolik je nutné vydat na její nákup, žádná nadhodnota by se neobjevila. Podle našeho předpokladu šest hodin práce nemůže vložit do produktu více hodnoty než odpovídá třem šilinkům a ty kapitalista vyplatí ve mzdě. Tímto způsobem tudíž kapitalista jednat nemůže. Ačkoliv si tedy koupil pracovní sílu za cenu, jež odpovídá šesti hodinám pracovního času, nutí dělníka, aby pro něj pracoval celý den. A tak, když je výrobek hotov, je do něj vtěleno více pracovního času než za kolik kapitalista musel zaplatit; obdržel tudíž více hodnoty než za kolik zaplatil a tento rozdíl tvoří „nadhodnotu“, která připadne kapitalistovi.

Vezměme si příklad. Předpokládejme, že dělník může během šesti hodin upříst z 10 liber bavlny přízi. Předpokládejme, že výroba této bavlny vyžadovala dvacet hodin práce a tato bavlna má tedy tomu odpovídající hodnotu 10 šilinků. Předpokládejme dále, že během těchto šesti hodin opotřebuje přadlák nástroje natolik, že to odpovídá čtyřem hodinám práce a tedy hodnotě 2 šilinků. Celková hodnota výrobních prostředků spotřebovaná při předení bude tedy 12 šilinků, což odpovídá dvaceti čtyřem hodinám práce. Během výrobního procesu bavlna „absorbuje“ dalších šest hodin práce; balík příze tudíž bude celkově produktem třiceti hodin práce a bude mít tomu odpovídající hodnotu 15 šilinků. Za předpokladu, že by kapitalista nechal dělníka pracovat jenom šest hodin denně, tak by žádná nadhodnota nevznikla.

Docela jinak tomu bude, pokud kapitalista přiměje dělníka pracovat dvanáct hodin. Během dvanácti hodin přadlák zpracuje 20 liber bavlny, do níž bylo předtím vtěleno čtyřicet hodin práce, a která má tudíž cenu 20 šilinků; dále opotřebuje nástroje ekvivalentní osmi hodinám práce o hodnotě 4 šilinků; během dne ovšem dodá surovému materiálu dvanáct hodin práce - tedy hodnotu 6 šilinků. Konečná bilance vypadá takto: Příze vyprodukovaná během dne v sobě má šedesát hodin práce; její hodnota je tudíž 30 šilinků. Náklady pro kapitalistu jsou 20 šilinků za bavlnu, 4 šilinky za pracovní nástroje a 3 šilinky za mzdu; celkem tedy 27 šilinků. Tak mu zbude „nadhodnota“ 3 šilinky.

Nadhodnota je tudíž dle Marxe výsledkem toho, že kapitalista přiměje dělníka část dne pracovat, aniž by mu za to zaplatil. Pracovní den dělníka může být tudíž rozdělen na dvě části, v „nezbytné pracovní době“, dělník vyprodukuje prostředky pro své vlastní udržení nebo tomu odpovídající hodnotu; za tuto práci obdrží odpovídající mzdu. V průběhu druhé části, tedy v „nadpracovní době“, je „vykořisťován“; produkuje „nadhodnotu“, aniž by za to dostal nějaký ekvivalent.[3]

„Kapitál tedy nemá vládu pouze nad prací, jak to nazývá Adam Smith. V zásadě se jedná o vládu nad nezaplacenou prací. Veškerá nadhodnota, v jakékoliv konkrétní formě může posléze vykristalizovat, ať je to zisk, úrok, renta nebo nějaká jiná, je v podstatě jenom zmaterializovaná nezaplacená práce. Tajemství moci kapitálu rozvíjet hodnotu spočívá v tom, že disponuje určitým množstvím nezaplacené práce druhých.“ (str. 554, II německého vydání).

V těchto tvrzeních pozorný čtenář jistě rozpozná - ačkoliv v poněkud jiném přestrojení - veškeré základní teze Rodbertusovy teorie úroku: doktrínu, že hodnota zboží je mírou množství práce; že jedině samotná práce vytváří veškerou hodnotu; že ve smluvním vztahu dělník obdrží méně hodnoty než vytvořil; a že nezbytnost ho nutí tento vztah přijmout; že kapitalista si přivlastňuje nadhodnotu; a že jeho zisk má tedy charakter loupeže z produktů práce druhých.

Díky této základní shodě obou teorií, nebo abych mluvil přesněji, obou způsobů, jak formulovat tutéž teorii, téměř všechny argumenty, které jsem uvedl proti Rodbertusově doktríně platí stejně proti Marxovi. Mohu se tudíž omezit na několik dodatečných poznámek, které shledávám nezbytnými; částečně proto, abych svou kritiku přizpůsobil Marxovu charakteristickému formulování této teorie a částečně proto, abych se vypořádal s některými novými záležitostmi zavedenými Marxem.

Z nich je naprosto nejdůležitější pokus doložit tvrzení, že veškerá hodnota spočívá v práci; místo jeho prostého konstatování. Při kritice Rodbertuse jsem na tuto záležitost kladl stejně malý důraz jako on. Spokojil jsem se s poukazem na několik očividných výjimek, ale nešel jsem přímo ke kořenu věci. V případě Marxe se tomu již nemohu a ani nechci vyhnout. Je pravdou, že se tím dostávám na cestu, která byla mnoha obdivuhodnými spisovateli již mnohokrát prošlapána. Stěží mohu doufat, že přijdu s něčím novým a originálním. Ale v knize, která si klade za cíl kritické zkoumání teorií úroku, by bylo chybou vyhnout se důkladné kritice toho tvrzení, které tvoří fundamentální princip těch nejvlivnějších z těchto teorií. A naneštěstí současná situace v naší vědě není taková, že by se další psaní na toto téma mohlo pokládat za zbytečné. Ačkoliv toto tvrzení není ničím víc než chybou, které se kdysi lehkomyšlně dopustil jeden velikán a od těch dob jí opakuje důvěřivý dav, v naší době se v jistých kruzích neustále udržuje a šíří jako nová forma evangelia.

Pro podporu doktríny, že hodnota veškerého zboží závisí na množství práce, se obvykle mluví o slavných jménech Adama Smitha a Ricarda jakožto o autorech a autoritách. Toto je pravdou, ovšem nikoliv celou pravdou. Tuto doktrínu lze jistě nalézt ve spisech obou dvou; ale Adam Smith jí tu a tam protiřečí[4] a Ricardo natolik omezil sféru, v níž je platná a obklopil jí natolik významnými výjimkami, že je stěží ospravedlnitelné mluvit o tom, že by považoval práci za univerzální a jediný princip hodnoty. Svoje *Principy* začíná tvrzením, že směnná hodnota zboží má svůj původ ve dvou zdrojích - ve vzácnosti zboží a v množství práce, jež bylo potřeba na jeho vyprodukování. Určité zboží, jako vzácné starožitnosti a umělecká díla, získávají svou hodnotu výlučně z prvního zdroje, a je to hodnota pouze toho zboží, jež se dá rozmnožovat a produkovat bez nějakého určitého limitu, která je určená množstvím práce. Tento druh samozřejmě podle Ricardova názoru tvoří „*zdaleka největší část toho zboží, které je objektem lidské touhy*“; ale také zde Ricardo zjišťuje, že je nucen stanovovat další omezení. Musí připustit, že také v tomto případě není směnná hodnota určena výlučně prací, ale že také čas, který uplyne mezi postupným vykonáním práce a obdržením konečného produktu má na hodnotu znatelný vliv.[5]

Zdá se tedy, že ani Adam Smith ani Ricardo neuvedli tento princip tak kategorickým způsobem, jak se jim zastánci teorie vykořisťování připisuje. Přesto ho v určitém rozsahu uvedli a my bychom měli prozkoumat, na základě čeho tak učinili.

Při hledání odpovědi na tuto otázku se dostaneme k pozoruhodnému zjištění. Ani Adam Smith ani Ricardo neuvedli žádný důvod pro tento princip, ale zkrátka ho předložili jako něco samozřejmého. Slavná pasáž Adama Smitha, kterou poté doslovně převzal Ricardo, vypadá takto: „*Skutečná cena všeho zboží, to, co stojí veškeré zboží, které chce člověk získat, je dřina a obtíže při jeho získávání. Cena všeho, co člověk získal a čím chce disponovat nebo to směnit za něco jiného, spočívá v dřině a obtížích, které si může ušetřit, a které může přenechat jiným lidem.*“ [6]

Zastavme se zde na okamžik. Tón, kterým Adam Smith mluví naznačuje, že pravda těchto slov musí být naprosto očividná. Je ale opravdu tak očividná? Jsou hodnota a obtíže opravdu tak těsně propojeny, že samotná jejich představa v sobě obsahuje přesvědčení, že obtíže jsou základem hodnoty? Nemyslím, že by si tím byla nějaká

nepředpojatá osoba tak úplně jistá. To, že jsem musel překonat nějaké obtíže při získávání určité věci je jeden fakt, a že tato věc má nějakou hodnotu je druhý fakt, a že oba tyto fakty nejdou vždy ruku v ruce je skutečnost potvrzená naší každodenní zkušeností. Potvrzuje se to ve všech těch nespočetných případech, kdy díky nedostatečné technické zručnosti, neúspěšné spekulaci nebo zkrátka díky smůle práce, dřina a překonané obtíže přinesou bezcenné výsledky. Ale neméně to potvrzují případy, kdy je malé úsilí odměněno velikým ziskem; ať už půjde o úspěšnou spekulaci nebo náhodný vynález.

Ale i kdybychom vynechali případy, které lze označit za výjimku z normálního běhu věcí, tak bývá přece naprosto normální, že totéž množství práce, vykonané dvěma odlišnými lidmi, má docela odlišnou hodnotu. Výsledky měsíční práce slavného umělce mají docela běžně stonásobnou hodnotu oproti výsledkům práce průměrného tesaře. Jak by to bylo možné, pokud by obtíže byly opravdu principem hodnoty? Jak by to bylo možné, pokud bychom působením nějakého okamžitého psychologického spojení byli nuceni, založit náš odhad hodnoty na zvážení dřiny a obtíží a pouze na tomto zvážení?[7] Nebo možná je příroda natolik aristokratická, že její psychologické zákony nutí našeho ducha hodnotit dřinu nadaného umělce stokrát více než dřinu průměrného tesaře! Myslím, že kdokoli, kdo je schopen trochu přemýšlet, místo aby jen slepě uvěřil, bude velmi na vážkách, jestli existuje takové okamžité, očividné a esenciální propojení mezi obtížemi a hodnotou, jak to tato pasáž z Adama Smitha předpokládá.

A vztahuje se tato pasáž opravdu ke směnné hodnotě, jak se dnes automaticky předpokládá? Nemyslím, že kdokoli, kdo jí čte bez předsudků, by tento názor zastával. Tato pasáž se nevztahuje ani ke směnné hodnotě, ani k užitné hodnotě, ani k žádnému jinému druhu hodnoty ve striktně vědeckém smyslu. Faktem je, jak ukazuje užití výrazu „cena“ namísto hodnota („worth“ instead of value), že v tomto případě Adam Smith užívá slovo ve velmi širokém a vágním smyslu, který má v běžné řeči. A to je pro něj velmi příznačné. Pokud cítil, že by jeho tvrzení před striktně vědeckým soudem neobstálo, volně se obracel k dojmům z každodenního života a k nepřesně definovaným výrazům každodenního života, což mělo pro vědu, jak nám zkušenost ukázala, politováníhodné následky.

Nakonec to, jak málo si může celá tato pasáž činit nárok na vědeckou exaktnost, je patrné z toho faktu, že také v těch několika slovech existuje rozpor. Adam Smith v ní jedním dechem označuje za princip „opravdové“ hodnoty dvě odlišné věci: zaprvé obtíže, které si může člověk skrze vlastnictví věci ušetřit; zadruhé obtíže, které může přenechat jiným lidem. To jsou však dvě kvantitativní veličiny, jak každý ví, nejsou absolutně totožné. Při existenci dělby práce jsou obvykle obtíže, které bych musel překonat, kdybych si nějakou věc chtěl vyrobit sám daleko větší, než obtíže, které musí překonat pracovník, jenž se její výrobou živí a osvojil si potřebnou technickou zručnost. A které z těchto obtíží, ty „ušetřené“ nebo ty „přenechané“ jsou určující pro opravdovou hodnotu?

Krátce řečeno, slavná pasáž, v níž náš starý mistr Adam Smith uvedl pracovní princip jako teorii hodnoty, má velmi daleko k velkolepému a dobře vyargumentovanému vědeckému principu, za který je obvykle považována. Není ani sama o sobě příliš přesvědčivá. Neobjevuje se v ní ani ten nejslabší důkaz. Je nedbale upravena a nedbale sepsána v lidovém vyjadřování. A nakonec si protiřečí. To, že si získala tak všeobecné přijetí je podle mého mínění shodou dvou okolností: zaprvé, že jí napsal Adam Smith a zadruhé, že jí napsal, aniž by k ní dodal jediný důkaz. Pokud by tohle Adam Smith začal důkladněji rozvádět a obracet se s důkazy ke čtenářově intelektu, místo aby se spolehl na okamžitý dojem, pak by absence

jakéhokoliv skutečného argumentu vyplavala na povrch. Toto tvrzení si získalo přijetí jen díky tomu, že zaskočilo lidi nepřipravené.

Podívejme se, co Adam Smith a po něm Ricardo říkají dále. „*Práce byla prvotní cenou - původními penězi, jimiž se platilo za všechny věci.*“ Toto tvrzení je relativně pokojné, ale pro princip hodnoty málo nosné.

„V tomto ranném a primitivním stavu společnosti, který předcházel akumulaci zásob a přivlastnění půdy, se zdál poměr mezi množstvím práce nutným pro získání různých věcí jedinou okolností, která mohla poskytnout nějaké pravidlo pro výměnu jedné věci za jinou. Pokud by například v národě lovců dalo obvykle dvakrát více námahy ulovit jelena než ulovit bobra, jeden jelen by měl mít přirozeně cenu dvou bobrů. Je přirozené, že to, co normálně trvá vyrobit dva dny nebo dvě hodiny, by mělo stát dvakrát tolik jako to, co se dá obvykle vyrobit za jeden den nebo za jednu hodinu.“

V těchto slovech marně hledáme stopu po nějakém racionálním základu pracovní doktríny. Adam Smith prostě říká „*zdá se být jedinou okolností*“, „*měl přirozeně mít*“, „*je přirozené*“, a tak podobně, ale nechává na čtenáři, aby sám sebe přesvědčil o „*přirozenosti*“ těchto úsudků, což je úkol, který kriticky uvažující čtenář shledá nikoli zrovna snadným. Jelikož, jestli je „*přirozené*“, že směna věcí se řídí výlučně množstvím pracovního času, který bylo nutno vynaložit k jejich získání, pak by například, musel nějaký neobvyklý druh motýla nebo vzácná požitelná žába mít v „*národě lovců*“ cenu deseti jelenů, pokud by člověk jejich hledáním strávil průměrně dvacet dnů, zatímco jelena by skolil v průměru za dva dny. Ale „*přirozenost*“ takového poměru by asi nebyla jasná každému!

Výsledek těchto úvah by myslím šlo shrnout takto: Adam Smith a Ricardo předložili pracovní princip teorie hodnoty zkrátka jako axiom, aniž by ho podpořili nějakým důkazem. Proto se zastánci tohoto principu nemohou dívat na Adama Smitha a Ricarda jako na garanty jeho pravdivosti, ale musí pro něj hledat nějaký nezávislý důkaz.

Je pozoruhodným faktem, že z pozdějších spisovatelů, se do toho pustil jen málokdo. Muži, kteří v ostatních případech probírali staříčké doktríny shora dolů, se svou destruktivní kritikou, před nimiž žádné tvrzení, jakkoli ctihodné svým věkem, nebylo v bezpečí, že bude znovu zpochybněno a přezkoumáno. Tito muži neutrousil ani jediné kritické slůvko o tom nejzávažnějším principu, který si vypůjčili ze staříčké doktríny. Od Ricarda k Rodbertusovi, od Sismondiho k Lassalovi, jméno Adama Smitha bylo jedinou zárukou správnosti této doktríny. Žádný ze spisovatelů k němu nepřipojil něco svého, ale jen zopakoval ujištění, že toto tvrzení je pravdivé, nekontroverzní a nezpochybnitelné. Nebyl podniknut žádný pokus dokázat jeho pravdivost, odstranit pochybnosti. Ti, kteří pohrdali autoritami, se spokojili s odvoláním na autoritu; zapřísáhli nepřátelé nedoložených předpokladů a tvrzení, se spokojili s předpokladem a tvrzením. Jenom velmi málo představitelů pracovní teorie je výjimkou z tohoto pravidla, a mezi tuto hrstku ovšem patří také Marx.

Ekonom hledající opravdové potvrzení tohoto předmětného principu může postupovat dvěma způsoby; může se pokusit odvodit důkaz logickou dedukcí založenou na těchto tvrzeních, nebo se může obrátit k faktické zkušenosti. Marx se rozhodl pro první způsob s výsledkem, na nějž si laskavý čtenář může udělat svůj názor.

Již jsem citoval Marxova vlastní slova vztahující se k tomuto předmětu. V průběhu jeho argumentace se dají vysledovat tři kroky.

První krok. Jelikož při směně dvou druhů zboží jsou si tato zboží navzájem rovna, musí existovat společný prvek o stejné kvantitě v obou a na tomto společném prvku musí být založen princip směnné hodnoty.

Druhý krok. Tímto společným prvkem nemůže být užitná hodnota, jelikož při směně zboží je od užitné hodnoty abstrahováno.

Třetí krok. Pokud je od užitné hodnoty zboží abstrahováno, zbývá jim společné už jenom jedno, že jsou produktem práce. Z toho je odvozen závěr, že práce je principem hodnoty; nebo, jak říká Marx, užitná hodnota čili „zboží“ má směnnou hodnotu jenom proto, že se v ní zpředmětnila čili zmaterializovala lidská práce.

Málokdy mám příležitost číst něco tak špatně vyargumentovaného a s tak nedbale vyvozeným závěrem.

První krok by mohl projít, ale druhý krok lze učinit jenom díky logické chybě toho nejhoršího druhu. Užitná hodnota nemůže být společným prvkem, protože je od ní při směně zboží „očividně“ abstrahováno, jelikož, cituji doslovně, „*uvnitř směnného poměru zboží znamená jedna užitná hodnota právě tolik jako každá jiná, jen když je dána v patřičné proporcí*“. Co by asi Marx řekl na následující argument?

V operní společnosti jsou zaměstnání tři slavní zpěváci, tenor, bas a baryton a každý z nich má plat 1000. Je položena otázka: Co je tou společnou okolností, díky níž jsou jejich platy právě takové? A já bych odpověděl: uvnitř směnného poměru jeden dobrý hlas znamená právě tolik jako každý jiný - dobrý tenor znamená totéž, co dobrý bas nebo dobrý baryton - za předpokladu, že jsou v patřičné proporcí; a tedy v otázce platu je očividně od dobrého hlasu abstrahováno a dobrý hlas nemůže být příčinou dobrého platu.

Chybnost tohoto argumentu je jasná. Ale stejně tak je jasné, že Marxův závěr, který tohle přesně kopíruje, trpí stejnou chybou. A tato chyba spočívá v tom, že se zamění abstrahování od druhu s abstrahováním od specifické formy, v níž se tento druh projevuje. V našem příkladě tou okolností, od které se abstrahuje v otázce platu, který je operní společnost ochotná zaplatit, je, jestli hlas bude tenor, bas nebo baryton (evidentně je ochotna zaplatit všem stejně). Ale v žádném případě se neabstrahuje od toho, jestli ten hlas bude dobrý. A totéž platí v případě směnného poměru zboží. Specifická forma, v níž se hodnota může objevit, jestli to bude jídlo, oblečení nebo přístřeší nebo nějaká jiná věc, od toho se dá jistě abstrahovat; ale od užitné hodnoty zboží všeobecně se nikdy nedá abstrahovat. Marx si mohl uvědomit, že nikdy nemůžeme zanedbat užitnou hodnotu, z toho faktu, že nemůže mít směnnou hodnotu nic, co nemá zároveň užitnou hodnotu - faktu, který je on sám opakovaně nucen připustit.[8]

Ještě horší chybu ovšem obsahuje třetí krok jeho dokazování. Když je od užitné hodnoty zboží abstrahováno, říká Marx, zbývá už pouze jeden jediný společný prvek, že je produktem práce. Je to pravda? Existuje *pouze jeden* společný prvek? Nemá zboží, jež má směnnou hodnotu, společné také například to, že je *vzácné* v poměru k poptávce? Nebo že je předmětem nabídky a poptávky? Nebo že je v něčem vlastnictví? Nebo že je produktem přírody? Jelikož je produktem přírody stejně tak, jako je produktem práce a nikdo toto neříká jasněji než samotný Marx: „*Zboží je spojením dvou prvků, přírodního materiálu a práce*“ - nebo když náhodně cituje Pettyho tvrzení o materiálním bohatství: „*Práce je otcem a země je matkou*.“[9]

Takže se mohu oprávněně ptát, proč nemůže princip směnné hodnoty spočívat na některém z těchto společných prvků, a proč to musí být zrovna ten, že zboží je produktem práce? Na podporu tohoto tvrzení Marx nenabízí ani ten nejmenší pozitivní argument. Jeho jediný argument je negativní, totiž, že užitná hodnota, když je od ní šťastně abstrahováno a nestojí už v cestě, není principem směnné hodnoty.

Dá se ale tento negativní argument aplikovat se stejnou silou také na všechny další společné prvky, které Marx přehlíží? Svévole ve výrocích a ledabylost v logice uvažování by stěží mohly zajít dál.

To však není vše. Je vůbec pravdou, že veškeré zboží, které má směnnou hodnotu, je produktem práce? Je snad panenská půda produktem práce? Nebo zlatý důl? Nebo přírodní uhelná sloj? A přesto, jak každý ví, tak mají často velmi vysokou směnnou hodnotu. Jak však mohl prvek, který vůbec není v určité třídě zboží mající směnnou hodnotu obsažen, být povýšen na společný a univerzální princip směnné hodnoty? A jak by asi Marx zatočil s každým ze svých oponentů, který by se provinil takovou logikou! [10]

Aniž bych se chtěl k Marxovi zachoval nespravedlivě, dovolím si zde říci, že jeho pokus, dokázat pravdivost jeho principu dedukcí, naprosto selhal.

Pokud tvrzení, že hodnota veškerého zboží spočívá v práci, není ani axiomem a ani ho nelze dokázat dedukcí, přece existuje ještě jedna možnost, jak ho zachránit; pokud ho lze demonstrovat na praktické zkušenosti. Abychom dali Marxovi ještě jednu šanci, podíváme se také na tuto možnost. Jaké je svědectví naší zkušenosti?

Zkušenost nám ukazuje, že směnná hodnota zboží je v poměru k množství práce potřebné na jeho produkci jen v případě jedné třídy zboží, a také u té to platí pouze přibližně. Ačkoliv je to dobře známo, jelikož to každý den můžeme vidět kolem sebe, málokdy je těmto faktům přikládána správná důležitost. Samozřejmě každý, včetně socialistických spisovatelů, souhlasí s tím, že zkušenost zcela neodpovídá principu pracovní teorie. Obvyklou představou ovšem je, že případy odpovídající pracovnímu principu jsou pravidlem a případy, které se odlišují, tvoří jen relativně nevýznamnou výjimku. Tento pohled je velmi chybný a abych ho jednou pro vždy opravil, tak zde vyjmenuji tyto výjimky, u nichž zkušenost ekonomického života protiče pracovnímu principu. Uvidíme, že množství těchto výjimek stěží nechává nějaké místo pravidlu.

1. Z působnosti principu pracovní teorie je vyjmuto veškeré „vzácné“ zboží, které z faktických nebo legálních důvodů nemůže být buď reprodukováno vůbec nebo může být reprodukováno jenom v omezeném množství. Ricardo vyjmenovává rozličné příklady, jako jsou vzácné sochy a obrazy, staré ručně psané knihy a další umělecká díla, vzácná vína atd. a dodává, že toto zboží tvoří jenom velmi malou část z veškerého zboží, které je denně směňováno na trhu. Pokud si ovšem uvědomíme, že do této kategorie spadá také veškerá půda a pozemky a další nespočetné zboží, při jehož produkci hrají roli patenty, autorská práva, obchodní tajemství a obchodní značky, pak zjišťujeme, že množství těchto „výjimek“ není v žádném případě zanedbatelné. [11]

2. Veškeré zboží, jež bylo vyprodukováno nikoliv obyčejnou, ale speciálně vyškolenou pracovní silou, rovněž tvoří výjimku. Ačkoliv do denního produktu sochaře, zkušeného truhláře, slavného výrobce houslí, inženýra a tak dále, není vtěleno více práce než do denního produktu obyčejného dělníka, jejich práce má výrazně a mnohdy několikanásobně vyšší směnnou hodnotu. Zastánci pracovní teorie tuto výjimku samozřejmě nemohli přehlédnout. Někdy jí zmiňují, ovšem takovým způsobem, jako by se sami sobě snažili vsugerovat, že to není opravdová výjimka, ale pouze malá výchylka, která je přesto součástí pravidla. Například Marx si z nouze vypomáhá tím, že pojímá vyškolenou práci jakožto násobek práce obyčejné. „Složitější práce,“ jak říká (str. 60) „je jen **umocněnou** či spíše **znásobenou** jednoduchou prací, takže menší množství složitější práce se rovná většímu množství jednoduché práce. Zkušenost ukazuje, že tato redukce neustále probíhá. Ať je zboží produktem sebesložitější práce, jeho hodnota je činí rovným produktu jednoduché práce a představuje tedy sama jen určité množství jednoduché práce.“

Naivita tohoto teoretického úsudku je téměř omračující. To, že by se den práce sochaře dal považovat v mnoha ohledech za ekvivalent pěti dnů práce horníka - například při peněžním ohodnocení - o tom nemůže být pochyb. Ale že by dvanáct hodin práce sochaře skutečně *bylo* šedesát hodin běžné práce, to by snad nikdo netvrdil. Přece v otázce teorie - například otázce principu hodnoty - nelze pracovat s libovolnou fikcí, jakou si člověk zamane, ale jen s tím, jaké věci skutečně jsou. Pro teorii denní produkce sochaře je a zůstane produktem jednoho dne práce, a pokud zboží, které je produktem jednoho dne práce má stejnou hodnotu jako jiné zboží, které je produktem pěti dnů práce, lidé si mohou vynalézat jakou fikci si zamanou, ale to nic nezmění na tom, že zde máme výjimku ze všeobecného principu, tak, jak byl předložen (směnná hodnota zboží odpovídá množství lidské práce do něj vtělené). Představme si železniční společnost, která obecně určuje cenu svého jízdného podle vzdálenosti, na kterou přepraví lidi a zboží, ale v jednom úseku, kde jsou náklady na postavení a udržování trati obzvlášť vysoké, počítá pro účely stanovení ceny jízdného jednu míli, jako by to byly dvě. Můžeme potom trvat na tom, že vzdálenost je jediným a výlučným principem, podle něhož tato železniční společnost stanovuje cenu jízdného? Určitě ne; fiktivně se to sice předpokládá, ale ve skutečnosti je aplikace principu vzdálenosti omezená jiným hlediskem, *charakterem* této vzdálenosti. Stejně tak je nemožné zachovat teoretickou jednotu pracovního principu žádnou podobnou fikcí.

Aniž bych tuto věc nadále rozváděl mohu říci, že tato druhá výjimka zahrnuje velmi významnou část veškerého prodaného a koupeného zboží. Z určitého úhlu pohledu můžeme říci, že do ní patří téměř veškeré zboží. Do produkce téměř veškerého zboží totiž vstupuje nějaká vyškolená práce - práce vynálezce, práce vedoucích, práce inženýrů a tak dále - a zvyšuje tak hodnotu zboží o něco málo nad úroveň, která by byla určena prostým množstvím práce.

Dosud jsme mluvili jenom o výjimkách pro určité skupiny zboží a jen jsme tak omezovali sféru, pro níž je pracovní teorie platná. Jediné zboží, které nám zbylo je to, které může být vyráběno bez nějakých omezení, a které zároveň pro svou výrobu vyžaduje pouze průměrnou pracovní sílu. Ale také v takto vymezené sféře nevládne pracovní teorie absolutně. Zde jsou další výjimky, o které se láme striktnost jejich tvrzení.

3. Třetí výjimku z principu pracovní teorie můžeme nalézt ve známém a všeobecně připouštěném fenoménu, že také zboží, jehož směnná hodnota odpovídá pracovním nákladům, nevykazuje tuto shodu v každém okamžiku. Fluktuacemi nabídky a poptávky je jeho směnná hodnota někdy nad a někdy pod úrovní, jež by odpovídala množství práce do tohoto zboží vtělené. Množství práce vyznačuje pouze ten bod, k němuž je směnná hodnota přitahována, nikoliv její fixní velikost. Tuto výjimku socialističtí zastánci pracovního principu, jak se zdá, také berou na příliš lehkou váhu. Samozřejmě se o ní zmiňují, ale jen jako o malé a přechodné nepravidlosti, jejíž existence není v rozporu s velkým „zákonem“ směnné hodnoty. Ale je nepopíratelné, že tato nepravidlost se objevuje v tolika případech, až by se mohla vkrádat otázka, jestli není směnná hodnota určena také něčím jiným než jen pracovními náklady. V každém případě by důkladný teoretik měl prozkoumat, jestli zde nepůsobí jiný a možná univerzálnější princip hodnoty, který by dokázal vysvětlit také formování hodnoty, které se z hlediska pracovní teorie jeví jako „nepravidlost“. To bychom však po teoreticích socialistické školy chtěli příliš.

4. Nehledě na momentální fluktuace je jasné, že se směnná hodnota zboží trvale odlišuje, a to nikoliv zanedbatelně, od hodnoty indikované množstvím práce do něj vtělené. Pokud budeme mít dva druhy zboží, které vyžadují přesně totéž množství

společensky průměrné práce, tak vyšší směnnou hodnotu bude mít to, jehož produkce vyžaduje více „dřívější“ práce (práce vykonané v dřívějším čase). Ricardo, jak jsme viděli, ve dvou částech první kapitoly svých *Principů*, velmi detailně mluví o této výjimce v pracovní teorii. Rodbertus a Marx ji ignorují, aniž by jí výslovně popírali; to by samozřejmě bylo velmi obtížné, jelikož to, že dub rostoucí sto let má vyšší hodnotu než by odpovídalo minutě práce potřebné k vyhloubení důlku a zasazení žaludu je příliš očividné, než aby se to dalo úspěšně oddisputovat.

Abych to shrnul: Tvzení, že hodnota zboží je dána množstvím práce do něj vtěleným, neobstojí pro velmi podstatné množství zboží a také v ostatních případech neplatí vždycky a nikdy neplatí přesně. To jsou fakta, jak nám je ukazuje zkušenost, a která musí teoretici hodnoty vzít v úvahu

Jaký závěr může nepředpojatý teoretik vyvodit z těchto faktů? Určitě ne ten, že původ a míra veškeré hodnoty spočívá pouze a výlučně v práci. Takový závěr by se podobal tvrzení: „Veškerá elektřina je vytvořena třením,“ odvozeným na základě zkušenosti, že elektřina je produkována mnoha způsoby a v mnoha případech třením.

Na druhou stranu by se dal odvodit závěr, že vynaložení práce je jedna z okolností, které mají výrazný vliv na hodnotu mnohého zboží; ovšem vždy při vědomí toho, že práce není konečnou příčinou, jelikož taková příčina musí být společná celému fenoménu hodnoty. Nebylo by obtížné najít deduktivní důkaz takového vlivu, ačkoliv nemůže být podán žádný důkaz, že se jedná o všeobjímající princip. A dále by mohlo být zajímavé a přínosné přesně vystopovat vliv, jaký má práce na hodnotu zboží a vyjádřit tento výsledek ve formě ekonomického zákona. Při tom však musíme mít stále na paměti, že by se jednalo o částečný zákon hodnoty, který by neměl vliv na univerzální podstatu hodnoty. Kdybych tohle měl k něčemu přirovnat, pak by zákon formulující vliv práce na směnnou hodnotu byl k univerzálnímu zákonu hodnoty v takovém vztahu, jako je tvrzení: Západní vítr přináší déšť k obecné teorii vysvětlující vznik deště. Západní vítr nám v naší zeměpisné poloze velmi často přináší dešťové mraky a je tak bezprostřední příčinou deště, stejně jako vynaložení práce je velmi často bezprostřední příčinou vzniku hodnoty; ale obecnou příčinou deště je západní vítr stejně málo, jako je vynaložená práce obecnou příčinou hodnoty.

Ricardo sám zašel jen velmi málo mimo patřičné hranice svého zákona. Jak jsem ukázal, tak si byl dobře vědom toho, že jeho zákon hodnoty je pouze částečným zákonem; věděl například, že hodnota vzácného zboží spočívá na docela jiném principu. Mýlil se pouze v tom, že velmi přecenil rozsah, v němž je jeho zákon platný a prakticky mu připisoval platnost téměř všeobecnou. Následkem toho zapomněl později na výjimky, které velmi správně na počátku své práce vyzoroval, a mluvil o svém zákonu jako by opravdu byl univerzálním principem hodnoty.

Byli to jeho krátkozrací následovníci, kteří poprvé propadli tomuto těžko uvěřitelnému omylu, kdy považovali práci za absolutní a univerzální princip hodnoty. Řekl jsem těžko uvěřitelnému omylu, jelikož opravdu není snadné porozumět tomu, jak mohli muži školení v teoretickém uvažování a po zralé úvaze zastávat princip, pro nějž mohli nalézt tak chabou oporu. Nemohli najít žádný argument v podstatě věci, jelikož ta nevykazuje žádné nezbytné spojení mezi hodnotou a prací. Nemohli se opřít ani o zkušenost, jelikož zkušenost naopak ukazuje, že hodnota většinou neodpovídá vynaložené práci. A nakonec nemohli najít žádnou oporu ani v autoritách, jelikož autority, na něž se odvolávali, nikdy nepřikládaly tomuto principu tak domýšlivou univerzálnost, jak je jim připisováno dnes.

A tento princip, byť naprosto nepodložený tak, jak je, socialističtí zastánci teorie vykořisťování neberou jako něco nedůležitého, jako nevinný kousek v budově celého systému. Naopak ho kladou do popředí všech svých praktických požadavků a to tím nejagresivnějším jazykem. Přednesou zákon, že hodnota všech komodit spočívá v pracovním čase do nich vtěleném, jen aby mohli vzápětí zaútočit jako na „nepřirozené“ a „nespravedlivé“ na veškeré formování hodnoty, které neodpovídá tomuto „zákonu“ - jako je rozdíl v hodnotách, jež jako nadhodnota připadne kapitalistovi - a požadovali jejich zrušení. Tudíž nejdříve ignorují výjimky, aby mohli prohlásit svůj zákon hodnoty za univerzální. A poté, co domýšlivě přijali tuto univerzálnost, obrátí svou pozornost k výjimkám, aby je ocejchovali jako urážku tohoto zákona. Tento způsob argumentace se podobá tomu, jako bychom při pozorování světa dospěli k názoru, že je v něm plno hloupých lidí a při ignorování faktu, že je zde také mnoho moudrých lidí zformulovali „univerzálně platný zákon“, že „všichni lidé jsou hloupí“, a poté požadovali vyhlazení všech moudrých lidí na základě toho, že jejich existence je očividně „v rozporu s tímto zákonem“!

Kritizoval jsem pracovní teorii s veškerou přísností, kterou si tak naprosto chybná doktrína podle mého mínění zaslouží. Může být, že proti mým námitkám bude také vznesena spousta výhrad. Ale alespoň jedna věc se mi zdá jistá: seriózní spisovatelé hledající pravdu se již v budoucnosti nebudou moci spokojit s konstatováním pracovní teorie hodnoty, tak jako dosud.

V budoucnu každý, kdo si myslí, že se může držet této teorie, bude muset nejprve přinést to, co jeho předchůdci zanedbali - důkaz, který by mohl být brán vážně. Žádnou citaci autorit; žádné chrlení dogmatických frází; ale důkaz, který by seriózně a svědomitě mířil přímo k jádru věci. Na takovém základě se nenajde nikdo svolnější a připravenější pokračovat v této diskusi než já.

Abychom se vrátili k Marxovi. Sdílejíce s Rodbertusem mylnou představu, že hodnota veškerého zboží spočívá v množství práce, podléhá později veškerým omylům, na které jsem poukazoval u Rodbertuse. Zakletý v bludném kruhu pracovní teorie Marx také nedokázal přijmout myšlenku, že by měl čas nějaký vliv na hodnotu. Při jedné příležitosti řekl přímo, že ve vztahu k hodnotě zboží nezáleží na tom, jestli část práce, která se podílela na její výrobě, byla vykonána v dřívějším čase.[12] Následkem toho samozřejmě nerozpoznal, že existuje ohromný rozdíl mezi tím, jestli pracovník obdrží konečnou hodnotu produktu na konci celého výrobního procesu nebo o několik měsíců nebo let dříve; a opakuje Rodbertusovu chybu, když ve jménu spravedlnosti požaduje *ihned* hodnotu produktu, jaká bude *potom*.

Další pozoruhodný bod se týká obchodního kapitálu, který Marx rozděluje na dva druhy; ten, kterému ve své zvláštní terminologii říká Variabilní kapitál, je využit na vyplácení mezd za práci; druhý, kterému říká Konstantní kapitál, je vydaný za výrobní prostředky. A Marx tvrdí, že pouze množství variabilního kapitálu má vliv na získanou nadhodnotu,[13] množství konstantního kapitálu v tomto ohledu žádný vliv nemá.[14] Zde však Marx, stejně jako předtím Rodbertus, protirečí faktům, jelikož faktická zkušenost naopak ukazuje, že množství nadhodnoty (zisku) je přímo úměrné množství celkového kapitálu - variabilního a konstantního - jež byl vynaložen. Je příznačné, že Marx sám si byl vědom faktu, že zde existuje v jeho teorii rozpor[15] a sliboval, že se s ním vypořádá později.[16] Tento slib však nedodržel a samozřejmě ho ani nemohl dodržet.

Nakonec je Marxova teorie jako celek stejně neschopná, jako Rodbertusova, dát alespoň přibližně uspokojivou odpověď na jeden z důležitých aspektů fenoménu úroku. V jaké hodině svého pracovního dne začne dělník vytvářet nadhodnotu,

kteřou získá víno řekněme mezi pátým a šestým rokem svého zřání ve sklepě? Nebo je - vážně řečeno - nic než krádež, nic než nezaplacenou práci, nic než vykořisťováním, pokud dělník, který zasadí žalud do země, nedostane za tento výkon ihned celých 20 hodnoty, kterou bude mít vzrostlý dub za padesát let ode dneška?

Možná už není nutné zacházet dále. Pokud je to, co tvrdím pravdou, pak je socialistická teorie vykořisťování, ve formě představené jejími dvěma nejrespektovanějšími teoretiky, nejen chybná, ale její teoretická hodnota zaujímá jednu z nejnižších příček ze všech teorií úroku. Jakkoli závažné chyby jsme našli u představitelů jiných teorií, nemyslím, že by někde jinde existovalo tolik nejhorších chyb pohromadě - svévole, nepodložené předpoklady, protiřečení si a slepota k faktům. Socialisté jsou schopní kritikové, ale mimořádně slabí teoretikové. Svět by k tomuto závěru dospěl již dávno, pokud by opačná strana měla k dispozici pero stejně břitké jako Lassalovo a stejně prudké jako Marxovo.

To, že přes tyto své inherentní slabiny si teorie vykořisťování našla a stále nalézá tolik zastánců, je podle mého názoru shoda dvou okolností. Zaprvé posunuje tento spor do sféry, kde se apeluje častěji na cit než na rozum. To, čemu si přejeme věřit, tomu jsme připraveni věřit. Podmínky pracujících tříd jsou zajisté politováníhodné; každý filantrop si přeje jejich zlepšení. Množství zisků zajisté pochází z nečistého pramene; každý filantrop si jistě přeje, aby takové prameny vyschly. Při zvažování teorie, jejíž závěry tak mocně podporují nároky chudých a potlačují nároky bohatých, - teorie, která je částečně nebo zcela v souladu s přáním srdce - mnoho lidí bude jistě od počátku ovlivněno silnou předpojatostí ve prospěch takové teorie a umlčí svůj kritický skepticismus, se kterým za jiných okolností zkoumá předkládaná tvrzení. A zřejmě nemusím příliš zdůrazňovat, jak teorie tohoto druhu přitahují masy, jejichž zájmem není vědecká kritika, ale které zkrátka následují svá vlastní přání. Věř v teorii vykořisťování, jelikož ta je jim sympatická a pravděpodobně by jí věřily, i kdyby její teoretické argumenty byly daleko horší, než jaké jsou.

Druhou okolností, která dopomohla k rozšíření této teorie, byla slabost jejich oponentů. Do té doby, dokud vědecká opozice byla vedena lidmi příklánějíci se hlavně k Abstinenční teorii, teorii Produktivity, nebo Pracovní teorii Bastiata, McCullocha, Roschera nebo Strasburgera, bojovalo se socialistům dobře. Z takto chybně zvolených pozic ti lidé nemohli udeřit proti opravdovým slabinám teorie vykořisťování, takže jejich útoky pro socialisty nebyl problém odrážet a dokonce pronásledovat bojovníky do jejich vlastního tábora. To se socialistům poměrně dařilo. Pokud by socialističtí spisovatelé měli mít nějaké místo v historii ekonomické vědy, pak je to díky jejich schopnosti kritizovat tolik hluboce zakořeněných chybných doktrín. To je pravděpodobně jediná služba, kterou socialisté naší vědě prokázali. Aby omyl nahradili pravdou, to bylo mimo možnosti teoretiků vykořisťování - a to daleko více, než to bylo mimo možnosti jejich tolik zatracovaných protivníků.

Pozn:

- 1) Kterou Marx také někdy nazývá prostě „hodnotou“ (Value).
- 2) *Das Kapital*, druhé vydání, str. 10, etc.
- 3) *Das Kapital*, druhé vydání, str. 205, etc.
- 4) Například, když v 5. kapitole 2. knihy říká o zemědělcích: „*Nejen jeho pracující služebníci, ale také jeho pracující dobytek jsou produktivně pracující.*“ a dále, „*V zemědělství příroda spolupracuje s člověkem a ačkoliv její práce nepřináší žádné náklady, její produkty mají hodnotu (value) stejnou jako produkty toho nejlépe placeného pracovníka.*“ Viz také Knies, *Der Kredit*, část II, str. 62.

5) Viz také kapitola o Rodbertusovi a Knies, *Der Kredit*, část II, str. 60.

6) Bohatství národů, kniha I, kapitola V (str. 13 McCullochova vydání); Ricardo, *Principles*, kapitola I.

7) Adam Smith se přes tuto nesnáz přenáší takto: „*Pokud nějaký druh práce vyžaduje neobvyklý stupeň obratnosti či důvtipu, úcta, které se těší člověk s těmito talenty, přirozeně dá jeho produktům vyšší hodnotu než by odpovídalo pracovnímu času. Takové talenty se dají získat zřídka, ale v důsledku dlouhodobé píle a vyšší hodnoty produkce je často velmi rozumné vykompenzovat jim čas a práci, který museli vynaložit na jejich získání.*“ (kniha I. kapitola. VI.)

Nedostatečnost tohoto vysvětlení je zjevná. Za prvé je očividné, že vyšší hodnota produktu výjimečně nadaných jedinců spočívá na něčem docela jiném než na „úctě, které se těší“. Kolik jen básníků a učenců nechává veřejnost třít bídu navzdory veliké úctě, kterou projevuje k jejich talentu a kolik spekulantů vydělává stovky tisíc, ačkoliv veřejnost neprojevuje žádnou úctu k jejich „talentu“! Ale také za předpokladu, že by byla úcta k mimořádnému talentu základem hodnoty, pak by to pracovní zákon hodnoty nepotvrzovalo, ale porušovalo. Pokud se opět v druhé části předchozího odstavce Adam Smith snaží vystopovat původ vyšší hodnoty k obtížím překonaným při osvojování si požadované obratnosti, vložení slova „často“ přiznává, že tohle neplatí ve všech případech. Rozpor tudíž zůstává.

8) Například na straně 57 (v českém vydání): „*Konečně žádná věc nemůže být hodnotnou, není-li užitečným předmětem. Je-li neužitečná, je neužitečná také práce v ní obsažená, nepovažuje se za práci (sic), a netvoří proto hodnotu.*“ Knies již na tento logický omyl upozornil (*Das Geld*, Berlín, 1873, str. 123, etc.)

9) *Das Kapital*, druhé vydání, str. 17, etc.

10) Viz. také Knies, *Das Geld*, str. 121.

11) Viz. také Knies, *Kredit*, část II, str. 61.

12) *Das Kapital*, druhé vydání, str. 175 (str. 194 českého vydání: „*Že pracovní doba nutná k výrobě tvůrčích prvků přize uplynula dříve, je v předminulém čase, kdežto práce vynaložená na závěrečný proces, na předení, je blíže přítomnému času, to je naprosto vedlejší.*“)

13) „*Jsou-li dány míra nadhodnoty čili stupeň vykořisťování pracovní síly a hodnota pracovní síly čili velikost nutné pracovní doby je samozřejmé, že čím větší je variabilní kapitál, tím větší je masa vyráběné hodnoty a nadhodnoty... Masy hodnoty a nadhodnoty vyráběné různými kapitály jsou za dané hodnoty pracovní síly a při stejném stupni jejího vykořisťování přímo úměrné velikostem variabilních součástí těchto kapitálů, tzn. jejich součástí přeměněných v živou pracovní sílu.*“ (str. 306 českého vydání etc.)

14) „*Hodnota těchto dalších výrobních prostředků může stoupat, klesat nebo zůstat nezměněná, ať je velká nebo malá, nemá žádný vliv na tvorbu nadhodnoty*“ (str. 306 českého vydání).

15) *Das Kapital*, druhé vydání, str. 204, 312.

16) *Das Kapital*, druhé vydání, str. 312, 542 na konci. (Na stranách 306 a 307 českého vydání: „*Tento zákon je očividně v rozporu s veškerou zkušeností založenou na vnějším zdání. Každý ví, že majitel přádelny bavlny, který pokud jde o procentní složení celkového používaného kapitálu, používá poměrně mnoho konstantního kapitálu a málo variabilního kapitálu, nezískává proto menší zisk čili nadhodnotu než majitel pekárny, který uvádí do pohybu poměrně mnoho variabilního kapitálu a málo konstantního. K vyřešení tohoto zdánlivého rozporu je zapotřebí ještě mnoha mezičlánků, jako je v elementární algebře zapotřebí mnoha mezičlánků, abychom pochopili, že 0/0 může představovat skutečnou veličinu.*“)